

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET
Tudomány és hagyományörzés
Szerk. Sudár Balázs et al.
MTA BTK, Bp. 2014. 431 oldal

A 2014-ben megjelent kötet az MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoportja által 2013. április 17–18-án rendezett konferencia előadásait tartalmazza, ahol történészek, régészek, genetikusok, nyelvészek és néprajzkutatók számoltak be kutatásaikról. A sajtó több esetben *nemzedékváltásról* adott hírt, ami csak részben igaz: az első részfejezet kilenc szerzője közül hat a nyolcvanas években is jelentős tudományos tevékenységet fejtett ki, míg a nyelvtörténeti szekció előadói már a rendszerváltás előtt doktorátust szereztek. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a felsorolt szakterületek relevanciája eltérő, miközben a recenzens szemében kérdéses, hogy az egyfajta hívószóvá vált interdiszciplinaritás több-e, különb-e a hatvanas években igen elterjedt komplex módszernél.

A Kárpátoktól keletre napvilágot látott, a Kárpát-medence 10. századi emlékéanyagával összefüggésbe hozható leletek összegyűjtése és rendszerezése a régészettudomány feladata. A magyarság vándorútjával kapcsolatban két szemléletmód létezik: a lineáris módszer a nyelvtörténeti fázisok alapján felállított relatív kronológiának igyekezett megfeleltetni a történeti-régészeti adatokat, míg a retrospektív megközelítés a Kárpát-medencei 10. századi emlékéanyaga alapján próbálta felgöngyölíteni a magyarság korábbi szállásterületeit (20.). Türk Attila *A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban* című írásában rámutat a kelet-európai régészeti vizsgálatok rendszerváltást követő marginálissá válására. Türk megállapítja, hogy a kazár–magyar kapcsolatoknak nincs régészeti bázisa, míg végkövetkeztetése az, hogy elődeink a 9. század első felében tehették meg a ligetes steppén keresztül a Volga–Urál vidéke és a Kárpátok előtere közötti utat (22–24.). A kötetben belül Fodor István Türk Attilával szemben megfogalmazott kritikája utal leginkább generációs ellentétekre (55–59.).

Szőke Béla Miklós tanulmánya vázlatosan ismerteti az Avar Kaganátus megszűnését, a Pannonia néven ismert térség karoling érdekkörbe vonását (32–33.), majd kísérletet tesz a honfoglalás újraelvezésére. A szerző az írott forrásoknak tulajdonít prioritást, Hinkmar reimsi érsek 862-es tudósítása alapján veti fel, hogy az első honfoglalók már a 9. század közepe táján a Kárpát-medencében tartózkodtak; elődeink azért tudtak az Alpok előteréig előrenyomulni és a 9. századi keleti frank–morva harcokban részt venni, mivel a Tisza vidékén helyezkedtek el a szállásaik (36–38.). Azontúl, hogy ez *ante hoc ergo propter hoc* érvelési hiba, hadtörténeti szempontból is kifogást emelhetünk. A hadi eseményekből nem következik a felvonulási útvonal rövidege, az úgynevezett kalandozó hadjáratok akciórádiusza felülmúlta a közép- és nyugat-európai kortársak haderejének hatótávolságát. (Tudománytörténeti szempontból fontos megemlíteni, hogy a honfoglalók beköltözésének fenti datálása Dienes István, Mesterházy Károly és Mechthild Schulze-Dörrlamm korábbi írásaiban is feltűnik.)

A mai napig legtöbb vitát kiváltó kérdéssel, a honfoglalók társadalomszervezetével érdemben Takács Miklós írása (137–149.) foglalkozik. A magyarok életmódjával, netán hitvilágával vagy a katonai segédnépek leletanyagával foglalkozó írások hiánya rávilágít az interpretációtól tartózkodó, posztideológikusnak is mondott korszellemre: a régészettudomány képviselői a különféle történeti konstrukciókhoz való alkalmazkodás helyett a kronológiai rendszer pontosítása felé fordulnak, amint azt Révész László módszertani áttekintése is igyekszik kiemelni. Tanulságos, hogy a kötet

régész szerzői a természettudományok tárgyilagosságát tekintik alapnak: Bíró Ádám szerint egyedül az emberi maradványok fizikai antropológiai vizsgálata hordoz objektív információt (393.).

A genetikai kutatások iránti érdeklődés a tudományos szféra mellett a különböző nemzeti diskurzusokban is kiemelten jelentkezik. A mintavétel nagyban befolyásolja a kapott végeredményt, tehát korántsem mindegy, hogy történeti vagy recens népességet vizsgálnak-e, ugyanis a török háborúk pusztítása és a 18. századi betelepítések alapjaiban változtatták meg a Kárpát-medence etnikai arculatát. A Budapest, illetve Szeged központtal működő, Mende Balázs Gusztáv és Raskó István vezette kutatócsoportok hangsúlyozottan történeti korú népességet vizsgálnak. Mende Balázs Gusztáv előadása, illetve Csósz Arankával közösen jegyzett tanulmánya (173–177.) egy 10. századi, teljesen feltárt temető sírjainak genetikai vizsgálatát tárgyalta. A mitokondriális DNS elemzése a hartai temető esetében példaértékű következtetéssel zárult: az ott nyugvó 15 nő nem állt egymással rokoni viszonyban, a honfoglalás kori temetők megítélésekor a szociológiai és néprajzi párhuzamok kritikával kezelendők.

A következő részfejezet a nyelvészeti előadásokat tartalmazza. Bár újabban megkérdőjelezzük a dunai Bulgária Alföldre való átnyúlását, Zoltán András vitatható megállapításokat is tartalmazó tanulmányában egy bolgárszláv dialektus széles körű elterjedésével számolt a Kárpát-medence központi területein (207.). A Kárpát-medence északkeleti részétől a Nyugat-Dunántúlig ívelő szláv nyelvjáráskontinuum igazolásra vár, ahogy a kései avarok elszlávosodása is vitatott. A kárpát-medencei szlávtság problematikáját érinti Hoffmann István helynévtörténeti tanulmánya is. A szerző röviden kitér Kristó Gyula elméletének kritikájára: a tihanyi apátság alapítólevelében található toponímiai adatok 98%-a a magyar nyelvből eredetű (216.).

Régi hitvilágunk 20. századi kutatásában – elsősorban nyelvészeti és néprajzi érvekre támaszkodva, nemegyszer szinkron jelenségeket visszavetítve – több elméleti konstrukció merült fel, amelyek mára pontosításra szorulnak. A probléma jelentőségét érzékeltetve fontosnak tartom kiemelni a honfoglalás kori „sámánhit” vagy „ősvallás” megítélésének azt a szemléletbeli különbségét, amely az 1960-as évek szellemi néprajz által determinált irányzata és napjaink kritikussabb hangjai között fennáll. A művelődéstörténetként feltüntetett (valójában néprajzi) szekcióban Hoppál Mihály előadása (231–238.) az ősvalláskutatás legfrissebb áramlatait kívánja ismertetni, noha a honfoglalás kori motívumkincs jelentéstartalmát illetően jóval óvatosabb a szakma. Voigt Vilmos *A magyar ősköltészet* című helyzetjelentése rávilágít a periodizálás és műfajbesorolás kérdéseire (225–229.).

A következő nagyobb egység történészek és filológusok írásait öleli fel. A magyar őstörténetre vonatkozó írásos forrásbázis gyakorlatilag teljessé vált, legfeljebb a szerzőség kérdésével, a szövegek pontosabb keltezésével kapcsolatban tehetünk új megállapításokat. Zimonyi István joggal emeli ki, hogy az arab és perzsa írásos források kutatása nem lezárt fejezet – más kérdés, hogy a magyarok 942-es hispániai kalandozásáról fennmaradt tudósítás nem új felfedezés, az 1970-es években vált ismertté. Veszprémy László írásában (273–288.) előbb a honfoglalással egykorú nyugati okleveles forrásokat tekinti át, majd az 1200 utáni hazai krónikáink és a nyugati lovagi kultúra összefüggéseit hangsúlyozza. Farkas Zoltán bizantinológus Ihor Ševčenko és Kapitánffy István alapján tárgyalja a *De Administrando Imperio* szöveghagyományát (268.). Szabados György *Identitásformák és hagyományok* című írása eltér a szekció többi előadójától, hisz nem egy külföldi forráscsoportot vizsgál. A szerző olyan témákra is kitér, mint az avar továbbélés problematikája vagy az Árpádok élő Attila-hagyománya.

Benkő Elek az ismert rovásos szövegemlékek datálása révén cáfolja azt az irodalomtörténészek között népszerű álláspontot, mely szerint a rovásírás a humanisták leleménye volt (311–327.). Sándor Klára előadótársa érveléséhez csatlakozik. Úgy tartja, elsőként

Mátyás udvarában használták az írást Erdélyen kívül. Szörényi László Desericzky József piarista szerzetes 1740-es években írott művét elemezte (343–347.). A szerző szerint vitatható stíluselemeket is felvonultató Desericzky hazánk európai szerepét pozícionálta újra, a „muszkákat” nevezve meg új ellenségként. Írása a Jugria-toposz első cáfolata is. Mester Béla a Szontagh Gusztáv 1851-es írása által kiváltott tudományos vitát ítélte meg; a tudománytörténeti szekció utolsó írásában Mikos Éva a honfoglalás folklorizálódását tárgyalta.

A magyar őstörténet iránti társadalmi érdeklődés a rendszerváltás után lendült fel, ezt jelzi a régészeti parkok megjelenése is, melyre Magyar Attila és Igaz Levente írásai utalnak. Kiemelt érdeklődés övezi a honfoglalás kori fegyverzetet, bár vitatható minőségű vagy történelmileg nem hiteles fegyverek vannak forgalomban, míg elméleti szinten Szöllősy Gábor cikkeit leszámítva alig született íjászattal kapcsolatos tudományos közlemény. Bíró Ádám Bencsik Péter íjkészítővel együtt kifejezetten a tárgyi kultúra korhű megjelenítését célozta meg (387–412.).

Fontos szempont, hogy a legújabb korban tanulmányozott jelenségek mennyiben vezethetők vissza a honfoglalás korára vagy annál is régebbre – történészszemmel nézve korántsem mindegy, hogy a hagyományok újraélesztéséről vagy „feltalált tradíciókról” beszélünk. Pócs Éva kötetben nem szereplő 2013-as előadása például megállapítja, hogy Diószegi Vilmos középkori adatok hiányában, 18. századi bizonyítékok alapján vázolta fel a honfoglalás kori sámanhitet. A recenzens ugyanakkor vitába szállna azzal a több szerzőnél is megjelenő állítással, mely a rendszerváltást követő nacionalista hullámhoz köti a mitizált régmúlthoz fordulást. Elegendő a szerepjátékokra, az „újjáélesztett” druida tanokra, vagy a Marija Gimbutas írásából merítő újpogány istennő-mozgalomra utalnom – utóbbi jó példa az (ál)tudományos nézetek vulgarizálódására is –, hogy a nyugati kultúrkör egészére kiterjedő jelenséget keressünk. Tulajdonképpen a magyarvallás-alapítás (Rédei Károly szóeleménye) is egy jól felismerhető nemzetközi trendbe illeszkedik.

A kötetben belül új eredménnyel leginkább a történettudománytól és a filosz látásmódtól elszakadó tudományágak (például az archeogenetika vagy a településformák kutatása) szolgálnak. A könyv erényei mellett a recenzens problémásnak tartja, hogy néhány vélemény alig haladja meg a hetvenes vagy nyolcvanas évek szakirodalmi vitáit: Agyagási Klára a magyarok Don–Kubán vidéki megtelepedéséről ír (200.), Paksa Katalin zenetörténeti áttekintése (239–249.) pedig egy másik diszciplína, a nyelvészet korfelosztását alkalmazza. Akadnak tudomány- és kutatástörténeti összefoglalók, melyekben elmarad a forrásütköztetés és az önreflexió is. Például a Dzsajháni-hagyomány hazai kutatása és a kapcsolódó szövegkiadások oly módon kerülnek terítékre, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain nemrégiben zajlott vitát a kötetben meg sem említik. Megemlítendő még, hogy a közölt szövegek aránytalanok (3 oldalas írásokat is találni, míg egy tanulmánynak csak az irodalomjegyzéke 19 oldalas).

A könyv érdeme, hogy a szélesebb olvasóközönség számára is befogadható (a hazai őstörténet-kutatás korábbi szintézise, a 2005-ben megjelent *Research on the Prehistory of the Hungarians* inkább a szakma, mint a műkedvelők számára készült). Természetesen a szerzők véleményével indokolt vitázni, néhány megállapítás újszerűsége megkérdőjelezhető, de az Őstörténet és hagyományörzés kétségkívül impozáns összefoglaló. A hazai és külföldi kutatás toposzainak, torzításainak és meghaladott nézeteinek megcáfolása fontos feladat, ha úgy tetszik: kultúrdiplomáciai kötelesség.

Perényi Károly